

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність, основні причини виникнення та тенденції розвитку тіньової економіки. Досліджено фактори, котрі впливають на обсяги тіньової економіки в Україні. Обґрунтовано, що тіньову економіку, як негативне економічне явище, необхідно обмежувати. Запропоновано методи боротьби з вітчизняною тіньовою економікою як з суттєвою перешкодою на шляху формування та розвитку національної економіки.

Ключові слова: детінізація, легальна економіка, тіньова економіка, тіньова економічна діяльність.

V.V. ZIANKO, A.O. TESIOLKINA
Vinnytsia National Technical University

SOCIOECONOMIC CAUSES OF THE UKRAINE'S SHADOW ECONOMY

In the article has been examined the main causes of appearance and trends of development of Ukraine's shadow economy, including the inadequacy of tax laws, excessive state regulation of markets of labour and products, incomplete legislation. Factors that influence the size of the shadow economy in Ukraine were investigated. Main of them are the efficiency of government regulation in all sectors of the economy, creation of an attractive investment climate for attracting foreign investments into the national economy, the elimination of existing corrupt structures at all levels. Also there has been proved that the shadow economy, as a negative economic phenomenon, is necessary to limit, and the fight against it should be conducted not only through administrative and punitive measures, but above all economic, those which take into account the experience of other countries, facilitate the political and legal amnesty certain shadow capital. Methods of reducing the shadow economy of Ukraine, as with significant obstacle of the formation and development of the national economy were suggested.

Keywords: legalization, legal economy, shadow economy, shadow economic activity

Постановка проблеми. Проблема тіньової економіки в нашій державі набула не тільки економічного, а й соціально-політичного характеру. Основними причинами зародження цього негативного явища є: податковий тягар, що справляється у всіх сферах господарювання; надмірне регулювання державою ринків праці та продукції; недосконале законодавство, що призводить до погіршення інвестиційного клімату та недовіри до керівництва держави як з боку вітчизняних громадян, так і представників зарубіжних країн.

Тіньова економіка являє собою своєрідно неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей. Оскільки економічна діяльність в тіньовому секторі здійснюється поза законом, то це унеможливорює стабільний розвиток суспільства. Отже, це негативне економічне явище необхідно обмежувати, причому боротьба з ним має вестися не лише за допомогою адміністративних та каральних заходів, але насамперед економічних, спрямованих як на детальний статистичний облік тіньових капіталів з метою одержання первинної достовірної інформації про масштаби тіньової економіки в країні, так і, враховуючи досвід інших держав, проведення політичної та правової амністії певних тіньових капіталів.

На сьогодні економічна наука ще не дала чіткого визначення поняття «тіньова економіка» Цей термін пов'язують як із мінімізацією оподаткування, так і з розтратою бюджетних коштів, хабарництвом, корупцією тощо. Проблема даної теми лежить в швидкому поширенні тіньової економіки, що призводить до значного погіршення ефективності державної, грошово-кредитної, податкової політик, а також до зниження економічної діяльності країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціально-економічних проблем «тіньової економіки» та загальний розгляд досліджуваного питання у своїх працях висвітлювали такі вчені, як В. А. Предборський [1–3], В. Н. Черковец, Е. Г. Василевського, А. Г. Худокормова [4], З. С. Варналії [5], В. М. Головій [6], К. Г. Сирбу, І. В. Куцемір [7]. Однак на сьогоднішній день досліджувана проблема залишається ще далеко не вирішеною, потребує подальшого вивчення, що підтверджує її актуальність.

Метою даної статті є дослідження причин виникнення та розквіту тіньового сегменту. Поширення цього явища на території України та формування детінізації як засобу зниження негативного впливу тіньової політики на економіку.

Основна частина. Багато років вчені вивчаючи тіньову економіку, намагаються шляхом регулювання звести її до мінімальних витоків, але нікому ще не вдалося знайти способу її повного викоринення. Більшість економістів під тіньовою економікою розуміють економічну діяльність, пов'язану з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної або частки майна через різного роду прикриття об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобювання відповідних законодавчих норм і нормативів [7].

Перші прояви тіньової економіки виникли ще за часів зародження держави та товарного виробництва. Держава, приймаючи законодавчі та інші нормативні акти та правила, зобов'язувала своїх громадян дотримуватись їх, виконувати певні обмеження та сплачувати податки. Звичайно, не всім

подобалась позиція ділитися заробленими коштами з державою. Особливого обурення набували ті, хто створював товар власною працею, тоді і виникло бажання обманути державу, сховавши свої реальні прибутки. З появою грошей з'явилися фальшивомонетники, що призводило до збільшення грошових коштів в обороті та зменшення їхньої цінності. Гонитва людей за матеріальним збагаченням тягла за собою нитку злочинності, корупції та хабарництва [4]. Поширення в Україні тіньової економіки та зростання обсягів продукції і фінансових ресурсів, залучених у цю сферу діяльності, являють собою істотну перешкоду забезпеченню сталого розвитку національної економіки.

Тіньова економіка України – результат системної кризи економіки, що виникла через недосконалість методів здійснення ринкових перетворень. В нашій країні донині залишається гострою проблема корумпованості, наркобізнесу, нелегального виробництва і збуту продукції, фіктивних грошових операцій. Поширення тіньової економіки в нашій державі відбулося на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили усталений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання. Існуюча неефективна податкова політика і надалі веде до зменшення надходжень до державного бюджету через розростання тіньового сектора. Нестабільне законодавство відлякує підприємців від легалізації їх діяльності, а накладання великої кількості різних податків примушує йти в тень. Як правило, великі масштабні підприємці користуються корупцією аби уникнути належного оподаткування, тому, щоб наповнити державний бюджет, значний тиск справляють на менш розвинені підприємства і тим самим, вичерпавши у них фінансові ресурси, блокують їхню фінансово-господарську діяльність. У результаті цього в Україні неефективно, з позиції держави, здійснюється підприємницька діяльність, у результаті чого зменшуються обсяги валового внутрішнього продукту (ВВП) та загальних надходжень до бюджету. Дослідження у даному напрямку ускладнюється ще й тим, що достовірної і повної інформації про рівень тінізації української економіки отримати практично неможливо.

Оцінки обсягів тіньових процесів в Україні надзвичайно різні, але навіть за найоптимістичніших розрахунків вони вражають [2]. Як свідчать експерти, зокрема, К. Морріс та Е. Фейг, пороговим, тобто критичним рівнем тінізації економіки є 40% офіційного ВВП. В Україні за даними МВФ у 2005 році обсяг тіньової економіки в національному ВВП України становив біля 52% і до цього часу фактично не знизився. Нині, за підрахунками вітчизняних та іноземних фахівців, обсяг тіньової економіки складає в нашій державі від 40 до 60 відсотків ВВП. Для орієнтовного порівняння, у високорозвинених країнах, зокрема в Німеччині, Великобританії, Японії рівень тіньової економіки не перевищує 10–15% [7].

Основними складовими сучасної тіньової економіки нашої держави стали випуск і реалізація необлікованої продукції та надання необлікованих послуг, нелегальний експорт капіталів, одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги, корупція, нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції, кримінальний промисел (вимагання, наркобізнес, розкрадання і грабежі), фінансове шахрайство, зловживання бюджетними коштами, незаконна приватизація державної власності, розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах. Та в науковій літературі найвагомішими та більш поширеними елементами в тіньовій економіці виділяють дві основні ознаки цього феномена: ухилення від сплати податків та формування доходів поза рамками офіційної економіки [3].

Для того, щоб визначити сутність тіньової економіки, потрібно виділити її складові. Е. Фейг виділяє дві основні складові тіньової економіки [1]:

- економічна діяльність, що є легальною, неприхованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;
- протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність.

Перша складова тіньової економіки охоплює виробничу діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (догляд за дітьми, дохід, отримуваний від сільського господарства, виконання ремонтів власними силами тощо). Ця діяльність не враховується під час визначення обсягу ВВП. Цей сектор Е. Фейг та інші науковці назвали «неформальною економікою».

Друга складова, як зазначив Е. Фейг, включає заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також усі інші види діяльності, які повинні враховуватись і контролюватись державою, однак суб'єкти такої діяльності свідомо її приховують для ухилення від оподаткування або в інших протиправних цілях. Цю складову доволі часто називають «підпільною економікою» [1].

Значний розвиток тіньової економіки чинить негативний вплив на всі соціально-економічні процеси в суспільній діяльності. По-перше, тіньова економіка блокує функціонування державної політики. По-друге, податки (несплата їх) порушують ринкову рівновагу, позбавивши державу належного розміру бюджету. По-третє, підприємства, які працюють в тіні, мають численну кількість ризиків (ризик при придбанні сировини і матеріалів, ризик процесу виробництва на неофіційно діючих підприємствах, ризик неплатежів покупців на тіньовому ринку, тощо). По-четверте, працівники, які працюють неофіційно, втрачають можливість на матеріальне забезпечення у вигляді соціального страхування та отримання трудового стажу роботи для пенсійних виплат в майбутньому.

Але, не дивлячись на всі негативні явища тіньової економіки в пороговому рівні, вона має і позитивні сторони:

- 1) оскільки цей сектор потребує товарів, що виробляються у легальній економіці, то тіньова

економіка створює нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової;

2) у галузях з тіньовою економікою з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут;

3) тіньова економіка може зменшити негативний вплив економічних потрясінь в офіційному секторі, сприяючи стабільності системи в цілому [8].

Однак, подальше розширення сфери тіньової економіки у всьому світі, та в Україні зокрема, є недопустимим, адже негативних наслідків це явище для розвитку економіки в країні має набагато більше аніж позитивних.

Поглиблене вивчення тенденцій виникнення і поширення, сутності та причин тіньової економіки дозволяє розробити ефективні засоби та, на основі узагальнення світового досвіду, запропонувати певні механізми протидії тіньовій економіці в Україні, зокрема, на думку авторів:

- низький рівень податкової культури платників податків та ухилення від податків через офшорні зони можна припинити за допомогою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та здійснення моніторингу офшорних зон, а також здійсненням реєстрації власності й бізнесу за принципом «єдиного вікна»(досвід Грузії, Південної Кореї); ці заходи спричинять активний розвиток підприємницької діяльності, підвищать конкурентоспроможність країни, забезпечать цінову стабільність;

- щоб виправити недосконалу і витратну вітчизняну систему адміністрування податків і зборів необхідно запровадити однакові правила оподаткування для всіх суб'єктів та скоротити час на податкове адміністрування; це дасть додаткові надходження до бюджетів різних рівнів, які можна буде використати на соціальні виплати;

- проблему нестабільності законодавства та дублювання державних функцій Верховна Рада України має вирішувати шляхом запровадження жорсткого контролю над виконавчою владою та посиленням контролю над системою влади в цілому, що відновить дієздатність держави в цілому і сприятиме відновленню довіри до неї з боку населення, що є певною передумовою стабільності в країні;

- щоб подолати корупцію та рейдерство потрібно запровадити проти них жорсткі санкції, зокрема: забезпечити максимальну прозорість дій усіх ланок державного апарату, скоротити кількість державних службовців та встановити обов'язкове декларування доходів і витрат чиновниками і членами їх сімей. Такі заходи сприятимуть підвищенню ефективності судової системи, децентралізації органів державної влади, оптимізації структури і чисельності державних службовців;

- щоб відновити контроль за ринком праці та зменшити кількість неофіційних працівників необхідно встановити адекватну ціну праці, забезпечити введення індикативних заробітних плат, збільшити частку заробітної плати у собівартості продукції, встановити систему фінансових штрафів для роботодавців за порушення трудового законодавства. Такий механізм значно збільшить кількість державних працевлаштувань, а, отже, збільшить кількість сплат податків, що наповнить державний бюджет.

Усі вищезазначені способи протидії тіньовій економіці сприятимуть зменшенню витрат та зростанню ефективності легальної української економіки, створенню паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності легальної економіки та зробить перехід в тінь не вигідним як для працівників, так і для підприємців.

Висновки. Тіньова економіка є суттєвою перешкодою на шляху формування та розвитку національної економіки, адже через неї державний бюджет не доотримує значних коштів, які необхідні для ефективного функціонування економіки країни. Для покращення нинішньої економічної ситуації в нашій країні необхідно запровадити жорсткі заходи боротьби з тіньовою економікою, підвищити ефективність державного регулювання у всіх сферах економіки, створити привабливий інвестиційний клімат для залучення у вітчизняну економіку іноземних інвестицій, ліквідувати існуючі корумповані структури на всіх рівнях влади.

Література

1. Предборський В. А. До питання про сутність тіньової економіки / В. А. Предборський // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – С. 111—115.
2. Предборський В. А. Тіньова економіка як загроза національній безпеці / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 9 (52). – С.14–18.
3. Предборський В.А. Тінізаційний аспект процесів початкового нагромадження капіталу в Україні / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 6(73). – С. 26–30.
4. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. Т. 1 : От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической экономии / под ред. В. Н. Черковец, Е. Г. Василевского, А. Г. Худокормова и др. – М. : Мысль, 1987. – 606 с.
5. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / З.С. Варналій [та ін.] ; ред. З. С. Варналій ; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
6. Головій В. М. Українська політична еліта: минуле, сучасне, майбутнє : монографія / В. М. Головій. – Х. : Асоціація докторів державного управління, 2011. – 576 с.
7. Сирбу К.Г. Тіньова економіка: види, причини і наслідки [Електронний ресурс] / К.Г. Сирбу, І.В. Куцемір. – Режим доступу : <http://intkonf.org/sirbu-kg-kutsemir-iv-tinova-ekonomika-vidi-prichini-naslidk>
8. Краус Н.М. Тіньовий та офіційний сектори економіки: антагоністичне співіснування і взаємодія :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.01 / Краус Наталія Миколаївна ; Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана". – К., 2008. – 20 с.

9. Серафимов В.Н. Державний механізм протидії тіньової економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 25.00.02 / В.Н. Серафимов / Донец. держ. ун-т упр. — Донецьк, 2007. — 16 с.

References

1. Predborskiy V. A. Do pitannya pro sutnIst tInovoYi ekonomIki / V. A. Predborskiy // PidpriEmnitstvo, gospodarstvo I pravo. 2004. № 12. S. 111—115.
2. Predborskiy V. A. TInova ekonomIka yak zagroza natsIonalnIy bezpetsI / V. A. Predborskiy // Formuvannya rinkovih vIldnosin v UkraYinI. 2005. №9 (52). S.14—18.
3. Predborskiy V.A. TInIzatsIyniy aspekt protsesIv pochatkovogo nagromadzhennya kapItalu v UkraYinI / V. A. Predborskiy // Formuvannya rinkovih vIldnosin v UkraYinI. 2007. №6 (73). S.26—30.
4. Vsemirnaya istoriya ekonomicheskoy myisli : v 6 t. / pod red. V. N. Cherkovets, E. G. Vasilevskogo, A. G. Hudokormova i dr. M. : Myisl, 1987—1997. T. 1: Ot zarozhdeniya ekonomicheskoy myisli do pervyih teoreticheskikh sistem politicheskoy ekonomii. 1987. 606 s.
5. Varnally Z.S. TInova ekonomIka: sutnIst, osoblivostI ta shlyahi legallzatsIYi / Z.S. Varnally [ta In.]; red. Z. S. Varnally ; NatsIonalniy In-t strategIchnih dosIIdzhen. - K. : NISD, 2006. - 576 s.
6. Golovly V. M. UkraYinska polltichna elIta: minule, suchasne, maybutnE: MonografIya / V. M. Golovly. – H. : AsotsIatsIya doktorIv derzhavnogo upravlnnya, 2011. – 576 s.
7. Sirbu K.G., KutsemIr I.V. TInova ekonomIka: vidi, prichini I nasIIdki. URL: <http://intkonf.org/sirbu-kg-kutsemir-iv-tinova-ekonomika-vidi-prichini-nasIIdk>
8. Kraus N.M. TInoviya ta ofItIyniy sektori ekonomIki: antagonIstichne spIvIsnuvannya I vzaEmodIya: avtoref. dis. kand. ekon. nauk: 08.00.01 / Kraus NatalIya MikolaYivna ; Derzhavniy vischiy navchalniy zaklad "KiYivskiy natsIonalniy ekonomIchniy un-t Im. Vadima Getmana". - K., 2008. - 20 s.
9. Serafimov V.N. Derzhavniy mehanIzm protidIYi tInovoYi ekonomIstI: avtoref. dis. kand. ekon. nauk: 25.00.02 / V.N. Serafimov / Donets. derzh. un-t upr. Donetsk, 2007. 16 s.

Рецензія/Peer review : 16.4.2015 р.

Надрукована/Printed :12.5.2015 р.

Стаття рецензована редакційною колегією